

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA GENDER IZLANISHLAR TAVSIFI

Farog'at Farxadovna Yuldasheva
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Annotatsiya: Xalq og'zaki ijodining qadimiy namunalaridan biri hisoblangan maqol boshqa janrlardan o'zining qisqa, lo'nda, obrazli va chuqur mazmunga egaligi bilan alohida ajralib turadi. Maqollar orqali har bir xalqning o'ziga xos qadimiy va boy manaviyati namoyon bo'ladi. Maqollar mavzu jihatidan nihoyatda boy va xilma-xil bo'lib, mazmun jihatdan oz ma'nosida yoki ko'chma ma'noda qo'llanilishi mumkin. Maqollar uchun obyekt sifatida shaxslar, narsa-buyumlar, hayvonlar ham olinadi. Mazkur maqolada ingliz tilidagi antropotsentrik maqollarda gender stereotiplari lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: xalq og'zaki ijodi, maqol, obraz, mazmun, ko'chma ma'no, folklor, milliy paremiologiya, gender stereotiplari, antropotsentrik maqol, g'arb madaniyati

DESCRIPTION OF GENDER RESEARCH IN MODERN LINGUISTICS

Farogat Farkhadovna Yuldasheva
Uzbekistan State University of World Languages

Abstract: The proverb, which is considered one of the ancient examples of folk oral art, is distinguished from other genres by its short, concise, figurative and deep content. Proverbs reveal the unique ancient and rich spirituality of each people. Proverbs are extremely rich and diverse in terms of subject matter, and can be used in a narrow or figurative sense in terms of content. Individuals, objects, and animals can also be taken as objects for proverbs. This article analyzes gender stereotypes in anthropocentric proverbs in English from a linguocultural perspective.

Keywords: folk oral literature, proverb, image, content, figurative meaning, folklore, national paremiology, gender stereotypes, anthropocentric proverb, Western culture

1. Kirish (Introduction). Til va jins tushunchalarining o'zaro bog'liqligini o'rganishga bo'lgan qiziqishning ortishi unga tegishli terminologik masalalarni ko'rib chiqish ehtiyojini tug'dirdi. Gender terminining qo'llanilishi tilshunoslikka qanday ta'sir etishi va qanday o'zgarishlarga olib kelishi olimlar diqqatidan chetda qolmadi.

Tillarni qiyoslashdan avval ma'lum bir terminning qiyoslanayotgan tillar uchun adyektivatligi, ya'ni mosligi muhim hisoblanadi [6, 226-bet]. Maqolada gender

terminining qo'llanilishi terminologik adyektivlik prinsipiga ko'ra tadqiq etiladi. Har ikki tilda gender bir vaqtning o'zida shaxsning ijtimoiy va madaniy shartlashgan erkaklik va ayollik xususiyatlarini o'zlashtirish jarayoni va natijasini ko'rsatuvchi tushuncha sifatida talqin etiladi.

Ingliz tilida grammatik tushunchani anglatuvchi gender so'zi ijtimoiy rollarni hazil, kinoya ma'nosida belgilash uchun qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik fanda mustahkam o'rin egalladi. Bu tushuncha ikki ma'noda qo'llaniladi:

1. Gender - jinslar o'rtasidagi anglashiladigan farqlarga asoslanib, ijtimoiy munosabatlarda shakllanadi.

2. Gender - hokimiyat munosabatlarini mustahkamlashning asosiy vositasi yoki ushbu hokimiyatda ifodalanadigan bir soha hisoblanadi. Birinchi tushuncha hissasiga bir-biridan farqlanuvchi to'rt element to'g'ri keladi: madaniy ramzlar, siyosiy, ilmiy va diniy ta'limotlarda ifodalanadigan me'yoriy tushunchalar, siyosiy va ijtimoiy tashkilotlar hamda institutlarda jinsiy belgilarga ko'ra farqlash, shuningdek, shaxsning subyektiv his-tuyg'ulari [7, 188-bet].

Gender terminini turli matnlarda qaysi ma'noda qo'llanilganligiga e'tibor berish zarur. O'zbek tilida genderning qo'llanilishi o'ziga xosdir. Unda rus va nemis tillaridagi kabi "jins"ni ifodalash uchun alohida terminning mavjudligini hisobga olgan holda tadqiqotning umumiy yo'nalishini gender termini bilan atab, keng ma'noda "ijtimoiy jins" tushunchasidan foydalanish mumkin.

Gender juda keng ma'nodagi tushuncha bo'lib, "jins" bilan bog'liq bo'lgan ko'plab til hodisalarini tadqiq etishni taqozo etadi.

Zamonaviy ingliz va o'zbek tillarida gender identity (gender o'xshashlik), gender roles (gender rollar), gender discrimination (gender kamsitish), gender relations (gender munosabatlar), gender inequality (gender tengsizlik) birikmalari jamiyat tomonidan ijobiy qabul qilinishi natijasida faol qo'llanilib kelinmoqda. Bu birikmalarning tezlik bilan kirib kelishi jamiyatda sodir bo'layotgan ijtimoiy jarayonlardan darak beradi.

Biroq genderning asosan "jins" ma'nosida qo'llanilishi umumiy holda ommalashgan.

However, regardless of their background, gender and characteristics, I notice that all of my close friends have one characteristic in common - they all have a sense of humor (IELTS\Students' essay).

2. Adabiyotlar tahlili (Literature review) "How Gender Is Created During Everyday Life at Preschool" nomli maqola sahifasida gender ijtimoiy jins ma'nosini beradi. Maqolada genderning (gender stereotiplarining) maktabgacha ta'lim muassasalarida shakllanishi va o'zlashtirish yo'llarini o'rganishning ahamiyati to'g'risidagi fikrlar ilgari suriladi (Science Daily:Oct. 5, 2010).

Gender soʻzini "ijtimoiy jins" va "biologik jins (rod)" maʼnolarda qoʻllanilishini leksikografik manbalarda koʻrib chiqish jarayonida shu narsa aniqlandiki, lugʻatlarning aksariyatida genderning faqat "jins" va "kategoriya (rod)" maʼnolari anglashiladi. Masalan: Genderning "jins" maʼnosi qadimgi ingliz tili lugʻatida (OED) 1300 yilga borib taqaladi va standart maʼno sifatida Samuel Johnson (1755) va Noah Webster (1828) larning lugʻatlariga kiritilgan. Shuningdek, OED "hozirda faqat jocular - hazil" maʼnosida (1998), Merriam-Webster "obsolete" - eskirgan yoki "colloquial" - ogʻzaki qoʻllaniladi izohlari bilan keltiradi [5].

Gender ilm-fanga oʻzining biologik jins maʼnosini tark etmagan holda shaxsning ijtimoiy-madaniy maqomini belgilovchi muhim omil sifatida oʻtgan asrning 80-yillarida kirib keldi. Genderning tilshunoslik sohasiga ijtimoiy fanlardan kirib kelganligi toʻgʻrisidagi tasdiqni sotsiologik lugʻatlarda uning "ijtimoiy-madaniy jins" koʻrinishidagi izohining mavjudligi bilan tasdiqlash mumkin. Demak, gender ijtimoiy hodisa va ijtimoiy kategoriya sifatida lingvistik nuqtai nazardan tadqiq etiladi.

Ijtimoiy fanlarning barcha sohalarida bilimning antopotsentrikligiga va shaxsning oʻziga xos jihatlari ortgan qiziqish til va jinsning oʻzaro tarqoq bogʻlanishlarini chambarchas birlashtiradi deyish mumkin.

XX asrning 60 yillari oxiri va 70 yil boshlarida gender tadqiqotlariga boʻlgan munosabat butkul yangicha tus oldi. Aynan shu davrda til va jins munosabatlarini tadqiq etish metodlarining farqlanishiga koʻra bir nechta tilshunoslik yoʻnalishlari shakllandi:

1. Sotsiolingvistik tadqiqotlar.
2. Feministik tilshunoslik.
3. Ikki jinsni oʻrganuvchi sof gender tadqiqotlari.
4. Maskulinlik tadqiqotlari (Mens studies: 90 yillarda vujudga kelgan yangi tadqiqotlardan biri).
5. Jinsni psixolingvistik nuqtai nazardan oʻrganish.
6. Krossmadaniy va lingvomadaniy tadqiqotlar [5].

Tilshunoslik fanining obyekti til boʻlib, u har xil davrlarda, yaʼni tilning xususiyati, vazifalari turli nuqtai nazardan oʻrganib kelingan. Oxirgi oʻn yillikda bilishning yangi metodologik yoʻnalishi, yaʼni kognitiv yondashuv asosida olib borilayotgan tadqiqotlarning keng tus olishi natijasida kognitiv tilshunoslik - til haqidagi fanning eng jadal rivojlanib kelayotgan yoʻnalishlaridan biriga aylandi.

Mazkur maqolada tilning frazeologik tizimida bilish nazariyasi orqali ayol va erkak tushunchalarining oʻziga xos ijtimoiy-madaniy xususiyatlarini aniqlar ekanmiz, gender tilshunosligining lingvomadaniyatshunoslik va kognitiv tilshunoslik bilan uzviy bogʻliqligini tasdiqlash mumkin.

D. Kurtson ham gender tilshunosligini sotsiolingvistikaning bir bo'limi sifatida ta'riflaydi: "Gender linguistics, a branch of linguistics that is part of sociolinguistics ..." [2].

Ayollar hamda erkaklar so'zlashuvdagi tafovut sezilganligiga ko'p vaqt bo'lgan bo'lsada bu sohada tadqiqotlar hali ham davom etmoqda. Bilamizki genderlar lingvistikasi orasidagi farq nafaqat ovoz tembrlarida balki ular so'zlashuvda ko'p foydalanadigan so'zlarda ham seziladi. Gender so'zi ilmiy atama sifatida foydalanilib sotsiologiya, psixologiya, lingvistika va boshqa sohalarda erkak va ayollarning jamiyatdagi o'rni, farqini tasvirlashda ishlatiladi. Jins so'zi esa ko'p hollarda biologik va fiziologik sohada qo'llaniladi. Gender lingvistikasida erkak hamda ayollarning tilidagi o'zaro bog'liq hamda bog'liq bo'lmagan turli xususiyatlar o'rganiladi. Gender lingvistikasi (lingvistik genderologiya) fanlararo gender tadqiqotlarining bir qismi sifatida genderni (ijtimoiy-madaniy jins, an'anaviy konstruktsiya sifatida tushuniladigan, biologik jinsdan nisbatan avtonom) o'rganuvchi lingvistik konseptual foydalanadigan ilmiy yo'nalishdir.

Ko'plab mazkur sohadagi izlanishlar natijasini quyidagi maqollarda ko'rish mumkin:

Yigit so'zidan qaytmas, arslon izidan [1].

Uch ayol to'rt g'iybat

Ayolning aqli uning go'zalligida, erkakning go'zalligi uning aqlida

Woman's tongue wags like lamb/s tail [4].

"A silent woman is a gift from God"

Keltirilgan maqollarda ayollarning so'zlashuviga xos holatlar (tilining o'tkirliigi, ko'p gapirishi, muhokamaga moyilligi) tasvirlangan. Bu misollarning barchasi dunyodagi hamma ayollarga tegishli deb bo'lmaydi ko'pi stereotip sifatida shakllanib qotgan. Erkaklar haqidagi misollar ham shunday bir holatda namoyon bo'ladi [8, 594-bet].

3. Muhokama (Discussion) Tilshunoslikda an'anviy tahlil usullarida kuzatishlar olib borilishi bilan birgalikda, uni sotsiologiya, psixologiya hamda boshqa fanlar bilan bog'lovchi yangi tahlil usullariga qiziqish kuchaymoqda. Bu tahlil usullari bilan bog'liq tilshunoslikda yangi zamonaviy yo'nalishlar paydo bo'lmoqda. Ana shunday yo'nalishlardan biri - lingvogenderologiyadir. Bu fanning tadqiq manbai - tilning gender xususiyatlarini o'rganish bo'lib, bunda ikkita masala: ayollar va erkaklar nutqining tafovutlari hamda o'ziga xos xususiyatlari; til tizimida erkaklik va ayollik belgilari bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi til birliklariga e'tibor qaratiladi. Tilshunoslikda gender masalalarini o'rganishda nutqiy faoliyatning barcha ko'rinishlari: yozma va og'zaki matnlar tadqiqot obyekti bo'lib xizmat qilishi mumkin. Dunyo tilshunosligida bu masalalarga bag'ishlangan ishlar anchagina. Til va gender muammosi tadqiqida diskursga alohida ahamiyat berilishiga sabab aynan

so'zlashuvda ayollik va erkaklik belgilari bilan shartlangan ko'plab hodisalar, jumladan, nutqning ayol yoki erkaklarga xos xususiyatlari voqelanadi. Shu jihatdan diskursning gender xususiyatlarini ochib berish juda qiziqarli ma'lumotlarni beradi. "Diskurs" atamasi fransuz tilidan olingan bo'lib (discourse) matnning og'zaki so'zlashuv shakli, dialog, bir-biriga ma'no jihatidan bog'langan mulohazalar yig'indisi, nutqiy asar ma'nolarini bildiradi. O'zbek tilida amalga oshirilgan tadqiqotlarda diskurs atamasi ko'proq og'zaki matn ma'nosini bildiradi. Har qanday talqinda ham diskurs matn tushunchasi bilan uzviy aloqador. Ta'kidlash joizki, tilshunoslikda diskurs va matn tushunchalarining o'zaro munosabati masalasi ilmiy munozaraga ham sabab bo'lgan.

Yana bir tilshunosning kuzatishicha, ayollar kundalik muloqotda neologizmlardan unumli foydalangan holda, rasmiy muloqotda ulardan qochishga harakat qilgan ekan. Shuningdek, baho bildiruvchi sifatlarining qo'llanishiga ko'ra ham erkak va ayollar nutqi farqlanar ekan. Bunday birliklarning faol qo'llanilishi ayollar nutqining harakterli xususiyatlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. Ayol kishi tabiatan nozik yaratilganligi sababli, suhbat jarayonida ham jozibador va bo'yoqdor leksemalarni, shaxsiy munosabat ifodalovchi so'zlarni, ayniqsa, ijobiylik semasiga ega bo'lgan leksemalarni ko'p qo'llaydi. Odatda suhbat predmeti bir oz bo'rttirilgan holda ko'rsatiladi [7, 52-bet]. So'zlashuv jarayonida ayollarda emotsionallik kuchliroq bo'ladi: hayratlanish, sevinish, hafa bo'lish, qo'rqish kabi ruhiy fiziologik holatlar yorqinroq aks etadi. Ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xosligi ular nutqida qo'llanilgan jummalarni taqqoslaganda ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Chunonchi, ayollar suhbatdoshining fikriga qo'shilish yoki qo'shilmasligini hamda shaxsiy munosabatlarini ifodalar ekan, suhbatdoshini hafa qilib qo'ymaslik uchun ehtiyot bo'lib jumla qurishadi, ya'ni o'z e'tirozlarini, noroziliklarini ifodalash uchun tilning sintaktik qurilishida mavjud bo'lgan neytralroq konstruksiyalardan, qoliplardan foydalanishadi. Jumladan, keyinroq borsak bo'lmaydimi, keyinroq borsak bo'lar ekan, keyinroq boraylik, keyinroq bora qolaylik, keyinroq bora qolaylik, maylimi?, keyinroq borsak nima deysiz? va h. Erkaklar esa bu holatda keyinroq boramiz, keyinroq borsak bo'ladi, keyinroq ham borsak bo'ladi, keyinroq borsak ham bo'ladi kabi ifoda shakllaridan foydalanishadi. G'arb tilshunoslarining fikricha, ta'kidli tarkibli so'roq gaplar ingliz tilida so'zlashuvchi ayollar nutqining asosiy sintaktik jihatlaridan biridir. Ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xosligini belgilovchi asosiy omillardan biri ayollarning erkaklarga qaraganda ko'proq nutqiy muloqotda xushmuomala bo'lishga, odob saqlashga, suhbatdoshiga nisbatan hurmat ko'rsatishga harakat qilishlaridir. Ayol va erkaklarning yozma hamda og'zaki nutqidagi farqlar yuqoridagilar bilan cheklanmaydi. Ushbu farqlarning asosida jinslarning psixologiyasi, tafakkuri o'rtasidagi tafovutlar, jamiyatdagi gender parametrlarini belgilovchi normalar jamiyatda insonlarning ongi va tafakkuri, ijtimoiy-ma'naviy

qarashlari asosida shakllanadi. Bundan xulosa qilish mumkinki, o'zbek tilida faqatgina ayollargagina xos bo'lgan so'zlashuvning gender xususiyatlari, ayrim horijiy tillarda ikkala jins vakillariga ham xos bo'lishi mumkin. Bu fikrni dalillash kelgusida o'zbek tilining gender xususiyatlarini o'rganuvchi tadqiqotchilar zimmasiga tushadi. Xulosa qilib aytganda, o'zbek tilida diskursning gender xususiyatlarini o'rganish tilshunoslik, sotsiologiya va boshqa ijtimoiy fanlar kesimida muhim ahamiyatga ega.

Erkak va ayol tillaridagi farqlar ijtimoiy-lingvistik tajribalar, so'rovnomalar, so'rovlar usullarini qo'llash orqali izlanadi. Xususan, R. Lakoffning g'oyalarini rivojlantirish, gender tarkibida (erkak + erkak, ayol + ayol, erkak + ayol) turli xil juftliklarda muloqot harakatlarini ko'rib chiqadi. P. Fishman shu nuqtai nazardan er-xotin suhbatlarining eksperimental yozuvlarini o'rganib chiqdi [5, 35-bet].

Bu ishlarning barchasi R.Lacoff gipotezani eksperimental tasdiqlashga qaratilgan edi. Ko'pgina eksperimentlar uning o'lchovlarining faqat yarmi tog'ri ekanligini aniqladi. Shuning uchun, keyingi ijtimoiy-lingvistik tadqiqotlar to'lqini faqat ayollar guruhlarida muloqot qilish usullarini o'rganishga qaratilgan edi.

A.Kirilina gender tilshunosligining sotsiolingvistikadan farqini quyidagicha izohlaydi: "Gender tilshunosligining oldida turgan asosiy maqsad tilda qaysi jins egasi hokimlik qilishi emas, balki uni (hokimlikni) tasvirlovchi vositalarning tilda mavjudligi, genderning qanday pragmatik va kommunikativ kontekstda hosil bo'lishi va ushbu jarayonga ekstra va intralingvistik omillarning ta'sirini o'rganishdir".

L.Push ham tilshunoslik asosan lingvistik ifodalarning inson uchun subyektiv va obyektiv qanday ahamiyatga ega ekanligini emas, balki ushbu ifodalarning ma'nosi bilan shug'ullanishini e'tirof etadi. "Bugungi tilshunoslik tilni tanqid qilmaydi, balki uni tasvirlaydi", - deb yozadi L.Push [3].

O.A.Voroninaning fikriga ko'ra, gender tadqiqotlari metodologiyasining asosi - nafaqat ayol va erkaklar maqomi, rollari va boshqa xususiyatlari o'rtasidagi farqlarni tasvirlash, balki gender rollari va munosabatlari natijalarini, ya'ni jamiyatda yuzaga kelgan "hokimlikni tahlil etish hamdir" [5]. O.A.Voroninaning ushbu fikrlarini tilshunoslik sohasiga tatbiq eta olmaymiz, chunki tilshunoslik tilda qaysi jins hukmronlik qilishini emas, balki gender nomutanosiblikni ifodalovchi til vositalarini tadqiq etish bilan shug'ullanadi.

Tilshunoslikda gender tadqiqotlari metodologiyasini A.V.Kirilina quyidagi umumilmiy prinsiplar bo'yicha ajratadi. Birinchidan, gender fanlararo kategoriya bo'lib, har qaysi fan gender yondashuvi asosida tadqiq etilishi mumkin. Ikkinchidan, gender madaniyat va jamiyat rivojining mahsuli hisoblanadi. U institutsionlashgan va rituallashgan. Uchinchidan, gender o'zgaruvchan va vaqtga ko'ra dinamikdir.

4. Xulosa (Conclusion) Xulosa qilib aytish mumkinki, XIX asrda V. fon Gumboldtning til va tafakkur munosabatlarini o'rganishda millat madaniyatiga asosiy

e'tibor berilishi lozimligi haqidagi mulohazalari XX asrning 90-yillarida qator tilshunoslar tomonidan yangi fan yuzaga kelishiga sabab bo'lib, ushbu fan hozirgi zamon tilshunosligida o'ta tez sur'atlarda rivojlanib, umumiy tilshunoslikdan alohida o'rin egalladi. Maqolada frazeologik birliklar va paremiyalar, rod kategoriyasi, sintaksis kabi obyektlarda genderning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etish bilan birga, shaxsning nutqiy faoliyatida genderning roli kabi muammolar ham ko'rib chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayev T. O'zbek xalq maqollari. - Toshkent: Sharq, 2012.
2. Manser Martin H. The Facts on File Dictionary of Proverbs. - 2007. - 499 pp.
3. Simpson J.A. The Concise Oxford Dictionary of Proverbs. - Oxford, 2003.
4. Smith W.G. The Oxford dictionary of English proverbs. - Oxford, 2008.
5. Tumanishvili K. The specific and the Universal in the Proverb Genre / Rustaveli Institute of Georgian Literature. - Volume 1, 2007.
6. Носирова М. О. Национальная специфика отражения социальных ценностей в пословицах разносистемных языков //Konferensiyalar| Conferences. - 2024. - Т. 1. - №. 10. - С. 594-598.
7. Носирова М.О. Пословичная языковая картина мира как объект аксиологических исследований в языкознании //Янги Ўзбекистон: инновация, фан ва таълим, 7-қисм. - С. 35.
8. Сташкова М.А. Функционирование пословиц и антипословиц с гендерным компонентом в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Москва, 2015. - 22 с.